

Цвіркун Наталія Юріївна,

кандидат юридичних наук

(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.222.4 (477)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗМІШАНОЇ ФОРМИ ВИНИ В СКЛАДІ ЗЛОЧИННОГО БЕЗГОСПОДАРСЬКОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ

У статті розглядаються та аналізуються теоретичні проблеми змішаної форми вини в складі злочинного безгосподарського використання земель.

Ключові слова: вина, змішана форма вини, безгосподарське використання земель.

Вина виступає обов'язковою ознакою будь-якого злочину, в тому числі і безгосподарського використання земель. Згідно зі ст. 23 КК України, виною визнається психічне ставлення особи, по-перше, до вчинюваного діяння (дії або бездіяльності), передбаченого чинним КК України, по-друге, до його суспільно небезпечних наслідків, що виражається у формі умислу або необережності. Під формою вини розуміється відображення внутрішнього зв'язку і способу організації взаємодії компонентів як між собою, так і з зовнішніми умовами, з об'єктивною стороною злочину [1, с. 60]. Важливим є твердження про те, що під формою вини слід розуміти законодавчо означене поєднання інтелектуальних та вольових процесів, що протікають в психіці винного, по відношенню до юридично значущих ознак злочинного діяння [2, с. 204–205]. Тобто, названі компоненти виступають обов'язковими в психологічному змісті як умисних, так і необережних злочинів.

Співвідношення інтелектуального і вольового елементів вини служить критерієм для її поділення на умисел та необережність. В свою чергу, умисна форма вини виступає у вигляді прямого та непрямого умислу (ст. 24 КК), а необережність — у вигляді злочинної самовпевненості та злочинної недбалості (ст. 25 КК). Значення форми вини проявляється у тому, що вона являє собою суб'єктивну межу, яка відділяє злочинну поведінку від незлочинної, у випадках невинного заподіяння суспільно небезпечних наслідків та необережного вчинення діянь, караних лише при умисному їх вчиненні [3].

Переходячи до безпосереднього аналізу ознак

суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 254 КК України, відразу необхідно звернути особливу увагу на те, що диспозиція зазначеної норми не містить прямої вказівки на умисне чи необережне ставлення особи до діяння та їх наслідків. Таким чином, встановлення форми вини повинно проводитися на підставі тлумачення інших ознак складу цього злочину. У випадках, коли форма вини прямо не визначена у КК, не виключається можливість різного тлумачення цієї ознаки при застосуванні закону про кримінальну відповідальність. Таке становище породжує суттєві складнощі у правозастосовчій діяльності та не відповідає принципам справедливості, законності й винності, а тому кримінальне законодавство в цій частині потребує вдосконалення [4, с. 236–237].

В юридичній літературі існують різні погляди з приводу форм вини в складах злочинів проти довкілля, причому їх кількість щодо вчинення у певних формах вини подається авторами по-різному [5, с. 293]. Що стосується форми вини злочинного безгосподарського використання земель, то в науково-практичній літературі можна зустріти різні трактування, наприклад: а) даний злочин може вчинятися як умисно, так і необережно [6, с. 275; 7, с. 684]; б) цей злочин відноситься до категорії тих злочинів, які вчиняються тільки умисно [8, с. 454]; в) має місце «змішана» (складна, подвійна) форма вини у вигляді різного психічного ставлення винного до діяння і наслідків [5, с. 303]; г) суб'єктивна сторона безгосподарського використання земель може мати наступні сполуки: умисел щодо діяння та необережність щодо наслідків, необережність відносно діяння та наслідків (в цілому необережна форма вини) [9]. Варіанти «а», «в» та «г» в нашому випадку є прийнятними, але з трактуванням «б» не можна погодитися. Неправильно було б вважати, що даний злочин вчиняється лише умисно. З аналізу норм Розділу VIII КК України «Злочини проти довкілля» стає зрозумілим, що в ньому відсутні склади злочинів, які можуть вчинятися лише необережно. Злочини, які посягають на навколишнє природне середовище, можуть вчинятися як умисно, так і необережно [5, с. 302].

Дослідження вчених-грунтознавців показують, що земля страждає перш за все через недбальство, ігнорування, недооцінювання реальної ситуації правниками, недотримання технологій виробництва, екстенсивність у використанні земельних ре-

сурсів, невжиття певних заходів по запобіганню негативному, екологонебезпечному впливу на земельні ділянки, тощо. Серед сучасних процесів деградації ґрунтового покриву земель слід назвати процес затоплення або підтоплення сільськогосподарських угідь під час будівництва гідроелектростанцій, штучного створення ставків та водосховищ [10, с. 163]. Так, при видобутку корисних копалин (землі не вилучаються із сільськогосподарського землекористування) також відбувається порушення структури ґрунтового покриву земель.

Отже, стосовно безгосподарського використання земель доцільними слід визнати думки тих вчених, які визнають «змішану» форму вини для даного злочину. Щоб зрозуміти, чому саме, слід зупинитися на проблемі особливостей юридичної конструкції «змішаної» форми вини та, відповідно, принципу суб'єктивного інкримінування.

В умовах формування правової держави і гуманізації законодавства перед наукою кримінального права постає ряд завдань теоретичного і практичного характеру, серед яких важливе місце належить реалізації принципу суб'єктивного інкримінування. Постійний інтерес до цієї проблеми в науці кримінального права пояснюється особливою значимістю цього інституту. Саме розвиток ідеї суб'єктивного інкримінування породив теорію «змішаної», «складної» або «подвійної» вини, тобто різного психічного ставлення особи до діяння та суспільно небезпечних наслідків в одному складі злочину.

У деяких випадках, як зазначає П. С. Берзін, специфічний кримінально-правовий зміст суб'єктивної сторони складу злочину може включати наявність двох різних форм вини (поєднувати дві форми) — окремо (одна із них) щодо самого вчинюваного діяння (дії чи бездіяльності) і окремо (інша) щодо суспільно небезпечних наслідків, які настали в його результаті. Проте, у теорії кримінального права та правозастосовчій практиці немає єдності щодо так званої змішаної форми вини [11].

П. С. Матишевський називав злочин, склад якого передбачає дві різні форми вини щодо діяння і наслідків, «суспільно небезпечним діянням з подвійною формою вини». Найчастіше така форма вини має місце при вчиненні тих злочинів, які пов'язані з порушенням спеціальних правил та обов'язків і настанням в результаті шкідливих наслідків. На його думку, по-

двійна форма вини може виявлятися в умислі щодо порушення таких правил і в необережності щодо шкідливих наслідків [12, с. 144–146].

У випадку злочинного безгосподарського використання земель має місце порушення правового обов'язку винним, що потягнуло настання суспільно небезпечних наслідків. Так, «господарське використання земель» характеризується як діяльність, що спрямована на належне, сумлінне використання відповідним суб'єктом ґрунтового покриву земель у відповідності до встановлених законодавством вимог та нормативів. Винна в безгосподарському використанні земель особа недобросовісно здійснює господарську діяльність — не виконує або неналежним чином виконує покладений на неї правовий обов'язок дбати про свої землі та захищати їх від шкідливого антропогенного та природного впливу. Інакше кажучи, причиною безгосподарського використання земель є невміле ведення господарства, порушення особою обов'язків у сфері охорони та раціонального використання земель. Особа може умисно порушити свій правовий обов'язок щодо охорони та раціонального використання земель (наприклад, вчасно не буде вживати заходів по захисту земель від ерозії, виснаження, заростання бур'янами, тощо), але до таких наслідків як тривале зниження або втрата родючості, виведення земель із сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту — буде ставитися необережно.

Л. М. Кривоченко також доходить висновку щодо можливості виділення злочинів зі «змішаною» формою вини, поділяючи їх на дві групи. До першої групи злочинів вона відносить ті, діяння яких становлять порушення будь-яких правил безпеки і є в цілому адміністративними, дисциплінарними чи іншими правопорушеннями, і тільки настання суспільно небезпечних наслідків, причинно пов'язаних з діянням, робить все вчинене злочином. Отже, безгосподарське використання земель можна віднести саме до цієї групи, — особа, яка вчиняє злочинне безгосподарське використання земель, спочатку порушує встановлені для неї законодавством спеціальні правила (обов'язки), тобто вчиняє земельне правопорушення, в результаті якого настали суспільно небезпечні наслідки, що передбачені ст. 254 КК України — тривале зниження або втрата родючості, виведення зе-

мель із сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту. У цих злочинах, як зазначає Л. М. Кривоченко, порушення правил може бути як умисним, так і необережним, але відношення до наслідків виражається тільки в необережності. Тому, коли винний порушує правила умисно, має місце змішана форма вини: до діяння — умисел, до наслідків — необережність. В цілому злочин кваліфікується як необережний, оскільки діяння само по собі не є злочином, а стає ним тільки за умови настання суспільно небезпечних наслідків. У другій групі злочинів складність об'єктивної сторони полягає в тому, що передбачене законом умисне діяння спричиняє два різних наслідки: перший (найближчий) є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, другий (віддалений) — кваліфікаційною ознакою. У цих злочинах до діяння і до першого, обов'язкового наслідку суб'єктивна сторона виражається в умислі, а по відношенню до іншого (кваліфікованого) наслідку — тільки в необережності (ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 194 КК України). Загалом, такі злочини визнаються умисним, тому що саме умисне ставлення до діяння і найближчого наслідку визначає спрямованість злочину, його суспільну небезпечність [7, с. 80–81].

Отже, проблема «змішаної» форми вини досі залишається однією з найбільш дискусійних у кримінальному праві, що завжди привертала увагу науковців. Взагалі, прихильники «змішаної» форми вини розглядають її не як звичайне поєднання умислу і необережності в одній з існуючих в законі форм вини, а як нову, третю форму вини, хоча чинне законодавство її не знає. Це, на думку В. К. Матвійчука, є прогалиною в українському законодавстві. Він наголошує на необхідності внесення роз'яснень у відповідну постанову Пленуму Верховного суду України — в яких саме випадках йдеться про «змішану» форму вини щодо злочинів проти довкілля, що буде сприяти позитивному вирішенню питання про їх суб'єктивну сторону і не буде ускладнювати її вирішення на практиці (через те, що в диспозиції норми не зазначено, з якою формою вини вчиняється злочин, можуть виникати суттєві труднощі) [5, с. 304].

При вчиненні злочину зі «змішаною» формою вини суб'єкт усвідомлює лише найближчі наслідки (бажаючи їх або свідомо допускаючи) і байдуже ставиться до більш віддалених. Такі наслідки (в злочинах, що стосуються навколишнього при-

родного середовища) можуть не усвідомлюватися взагалі, що не усуває відповідальності, якщо винний міг і повинен був їх передбачити. Структуру «змішаної» форми вини В. К. Матвійчук пропонує розуміти таким чином: 1) цілеспрямоване і мотивоване діяння (у вигляді порушення правил, невиконання певних правових обов'язків); 2) наслідки, що охоплюються не умислом, а в межах необережності; 3) мотив і мета не поширюються на фактичні наслідки, зазначені в диспозиції ст. 254 КК.

Диспозиція ст. 254 КК України характеризується як бланкетна, тобто для того, щоб встановити ознаки даного злочину, необхідно звернутися до нормативної бази інших галузей права (в нашому випадку це екологічне та земельне право). Тож, на думку багатьох вчених-криміналістів, у злочинах із бланкетною диспозицією, яким притаманне різне психічне ставлення особи до дії (порушення спеціальних правил та обов'язків щодо підтримання екологічної безпеки) і наслідків, можлива лише умисна форма вини, оскільки суб'єкт усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, хоча і не передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків [13, с. 70–73]. Але навряд чи можна однозначно стверджувати, що психічне ставлення особи має вирішальне значення лише для суспільно небезпечного діяння. Відомо, що злочини із бланкетною диспозицією — це злочини з матеріальним складом. У зв'язку з цим, суспільно небезпечні наслідки мають таке ж значення як діяння і необхідний причинний зв'язок [14, с. 159].

Отже, специфіка конструкції складної форми вини характеризується розподілом психічного ставлення особи до суспільно небезпечного діяння та до суспільно небезпечних наслідків, адже особа не завжди може однаково ставитися до діяння та до наслідків. Усвідомлення ж особою вчинення суспільно небезпечного діяння характеризує його лише як умисне. У зв'язку з цим, психічне ставлення особи до порушення спеціальних правил та правових обов'язків по підтриманню екологічної безпеки повинно визнаватися умисним, якщо суб'єкт свідомо їх порушує, передбачає і бажає цього. А по відношенню до суспільно небезпечних наслідків особа діє необережно, тобто настання цих наслідків (наприклад, втрата родючості) не охоплюється умислом винного.

Безгосподарське використання земель характеризується

тим, що безпосереднім результатом цього діяння виступає погіршення нормального якісного стану ґрунтового покриву земель. З моменту порушення особою свого правового обов'язку починається настання цих наслідків, прояв яких не залежить від волі особи, що створила умови суспільної небезпеки. З судової практики є приклад, коли службова особа, діючи всупереч ст. 168 Земельного кодексу України, користуючись земельною ділянкою площею 5 га на правах оренди, що була надана для ведення сінокосіння та пасовищ, не маючи на те законних підстав, за відсутності передбаченого законом дозволу на зняття поверхневого шару ґрунту, умисно порушила природний стан земель шляхом проведення земляних робіт (була вирита копанка, площею 0, 9479 га на землях сільськогосподарського призначення) без обґрунтованих проектних рішень, погоджених та затверджених у встановленому законодавством порядку. Службова особа заявила, що ці дії були вчинені ним лише з метою поліпшення стану наданої в оренду земельної ділянки, для використання решти її за цільовим призначенням, цими діями не тільки не було порушено екологію місцевості, а навпаки, проведено осушення заболочених земель. Шкода, що є наслідком всього злочину, — лише завершальний етап розвитку суспільно небезпечного діяння, крім цього, вона знаходить свій прояв не одразу, а згодом (через специфіку об'єктивної сторони злочинного безгосподарського використання земель, особливості механізму заподіяння шкоди).

Отже, суб'єктивна сторона безгосподарського використання земель визначається складністю об'єктивної сторони цього злочину і зазвичай характеризується «змішаною» формою вини, тобто різним психічним ставленням суб'єкта до діяння та його наслідків. Тобто при безгосподарському використанні земель може мати місце умисне порушення спеціальних правил та обов'язків по охороні та раціональному використанню земель (вчинення земельного правопорушення), і необережне ставлення до настання суспільно небезпечних наслідків, вказаних у диспозиції ст. 254 КК України, причинно-пов'язаних з діянням, що робить все вчинене злочином. Кримінальне законодавство в частині положення щодо змішаної форми вини в злочинах проти довкілля потребує вдосконалення, адже на практиці можуть виникати складнощі з правильним застосуванням та кваліфікацією таких норм. Отже, доцільним буде внесення роз'яснень у

відповідну постанову Пленуму Верховного суду України, — в яких саме випадках йдеться про змішану форму вини щодо злочинів проти довкілля, що буде сприяти позитивному вирішенню питання про їх суб'єктивну сторону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дагель П. С. Субъективная сторона преступления и её установление / П. С. Дагель, Д. П. Котов. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1974. – 241 с.
2. Рарог А. И. Общая теория вины в уголовном праве / А. И. Рарог. – М.: Изд-во ВЮЗИ, 1980. – 492 с.
3. Вереша Р. В. Вина (коментар до ст. 23 КК України) [Електронний ресурс] / Р. В. Вереша // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – №3 (16). – С. 39-45. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vaau/2009_3/Text/09vrvkku.pdf
4. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: монографія / Н. О. Гуторова. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 384 с.
5. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): монографія / В. К. Матвійчук. – К.: «Азимут Україна», 2005. – 464 с.
6. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгина [та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тацій. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право 2010. – 608 с.
7. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш [та ін.]; за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – видання друге, перероблене та доповнене. – Х.: ТОВ «Одісей», 2004. – 1152 с.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: Особлива частина / за ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка. – К.: Форум, 2001. – 942с.
9. Шульга А. М. Коментар до ст. 254 КК України / А. М. Шульга // Законодавство України: Науково-практичні коментарі. – 2005. – №6. – С. 62-70.
10. Попова Ю. В. Уголовно-правовая охрана земли: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ю. В. Попова. – Краснодар, 2004. – 214 с.
11. Берзін П. С. Про особливості врахування наслідків як результату поведінки людини у змісті юридичної конструкції складної форми вини / П. С. Берзін // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – №2 (88). – С. 95-102
12. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студ. юрид. вузів і фак. / П. С. Матишевський. – К.: А.С.К., 2001. – 352 с.
13. Сухарев Е. А. О формах вины в преступлениях с бланкетной

диспозицией состава / Е. А. Сухарев, А. Д. Горбуза // Вопросы повышения эффективности уголовного законодательства в современных условиях. – Свердловск, 1979. – 160 с.

14. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шульга Андрій Михайлович. – Х., 2004. – 207 с.

В статье рассматриваются и анализируются теоретические проблемы смешанной формы вины в составе преступного бесхозяйственного использования земель.

Ключевые слова: вина, смешанная форма вины, бесхозяйственное использование земель.

The theoretical problems of determining the mixed form of guilt contents of in wasteful land use crimes are considered and analyzed.

Keywords: guilt, mixed form of guilt, wasteful land use.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2014
